

УЗАНС ЯК ФОРМА ФІКСАЦІЇ ЗВИЧАЄВИХ НОРМ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

УДК 340.141

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.03>

МАР'ЯН БЕДРІЙ

*кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень
юридичного факультету*

Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна

bedriimm@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4021-1980

Анотація. Стаття присвячена узансу як правовому явищу суспільної дійсності. Узанс становить документ компетентного суб'єкта (авторитетної організації), в якому фіксуються та засвідчуються чинні звичаї. Обґрунтовано, що узанс має давнє походження, проте під цією назвою він почав функціонувати, ймовірно, лише з XX ст. Наголошено, що найбільш відомим узансом в історії права є міжнародний звіт Інкотермс, що містить роз'яснення комерційних термінів, складається та оновлюється Міжнародною торговою палатою в Парижі.

Виявлено, що поняття узансу є найбільш розробленим у південнослов'янській юриспруденції. Цьому сприяли історичні причини, адже після Другої світової війни торгове законодавство Федеративної Республіки Югославії розвивалося повільно, а замість нього домінували письмово зафіксовані звичаї (узанси). Більшість югославських узансів згодом були кодифіковані у законодавство, проте узанси й досі відіграють помітну роль у Сербії, Хорватії й інших балканських республіках. У міжвоєнній Польщі узанси також мали велике значення, а у 1938 р. Рада Спілки зерново-товарних бірж видала документ «Торгові умови (загальнопольські біржові звичаї)». Згаданому періоду також були характерні місцеві узанси – збірки місцевих звичаїв, підтверджених висновками регіональних торгово-промислових палат (наприклад, у Львові 1927 р. та 1939 р.).

У сучасній Україні узанси є документами Торгово-промислової палати України, якими вона фіксує та засвідчує торгові, портові й інші звичаї. Українські порти мають свої зводи звичаїв, що зумовлено як географічним розміщенням порту, так і особливостями операцій, здійснюваних портом. Наявні українські узанси мають низку недоліків, оскільки до їхнього тексту часто записуються норми, які не мають звичаєвого походження, або ж надмірно дублюються норми чинного законодавства. Водночас існує простір для звичаєвої правотворчості суспільства, результати якої можуть дієво втілюватися в узансах.

Ключові слова: узанс, правовий звичай, господарське самоврядування, портові звичаї, торгово-промислові палати, Інкотермс.

UZANCE AS A FORM OF FIXATION OF CUSTOMARY NORMS: LEGAL ASPECT

UDC 340.141

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.03>

MARIAN BEDRII

PhD in Law, Associate Professor, Attorney at Law

*Associate Professor of the Department of the History of State, Law and Political-Legal Doctrines,
Faculty of Law Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine*

bedriimm@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4021-1980

Abstract. The article is devoted to uzance as a legal phenomenon of social reality. Uzance is a document issued by a competent entity (an authoritative organization) that records and certifies existing customs. It is established that uzance has ancient origins; however, under this name, it probably began to function only in

the twentieth century. It is emphasized that the most well-known usance in the history of law is the international set of rules Incoterms, which contains explanations of commercial terms and is compiled and updated by the International Chamber of Commerce in Paris.

It is highlighted that the concept of usance has been most thoroughly developed in South Slavic jurisprudence. This was facilitated by historical reasons, since after the Second World War the commercial legislation of the Federal Republic of Yugoslavia developed slowly, and instead written customs (usances) came to dominate. Most Yugoslav usances were later codified into legislation; however, usances still play a noticeable role in Serbia, Croatia, and other Balkan republics. In interwar Poland, usances were also of great importance, and in 1938 the Council of the Union of Grain and Commodity Exchanges issued the document "Trade conditions (Polish exchange customs)". The same period was also characterized by local usances – collections of local customs confirmed by the opinions of regional chambers of commerce and industry (for example, in Lviv in 1927 and 1939).

In modern Ukraine, usances are documents issued by the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine that record and certify commercial, port, and other customs. Ukrainian ports have their own customs collections, which are determined by both port's the geographical location and the specifics of the operations carried out by the port. Existing Ukrainian usances have a several shortcomings, since their texts often include norms that do not have a customary origin or excessively duplicate the norms of current legislation. At the same time, there is space for society's customary law-making, with its results effectively embodied in usances.

Key words: usance, legal custom, economic self-governance, port customs, chambers of commerce and industry, Incoterms.

Постановка проблеми. На сучасному етапі національного державотворення важливим є перехід до плюралізму системи джерел права України на противагу радянській спадщині монопольного становища нормативно-правового акта. Вказаний перехід зумовив формування нових елементів правової системи України, проте деякі з них не є абсолютними новаціями, а відродженням тих явищ, які були характерними українській правовій традиції до її деформації московсько-комуністичною окупацією. Серед таких явищ варто відзначити часткове відновлення позицій правового звичаю в регулюванні суспільних відносин, а також письмових форм його фіксації.

Однією з істотних вад звичаєвого права дослідники вказують недостатній рівень визначеності його змісту. До слова, це була вагома причина, чому правовий звичай у підсумку програв конкуренцію нормативно-правовому акту за домінування у системі джерел права українського та інших народів Європи. Невизначеність змісту правових звичаїв виникала внаслідок переважання усних і діяльнісних форм їхньої фіксації. Коли правовий звичай записували на папері, визначеність його змісту істотно зростала. Однак існував ризик, що один і той самий звичай могли записати по-різному кілька суб'єктів, а тому проблема недостатньої визначеності залишалася та навіть загострювалася.

Коли в певний легальний спосіб (на підставі закону, міжнародного договору тощо) визначався компетентний суб'єкт, уповноважений записати та засвідчити правовий звичай, цьому джерелу права вдавалося досягнути визначеності, проте було важко втримати свій статус звичаю. Йдеться про те, що такі записи часто передували кодифікаціям, тому правові звичаї трансформувалися в нормативно-правові приписи законодавства. Іншою була ситуація, коли зміст правового звичаю записувався авторитетною уповноваженою організацією, нею засвідчувався, але не перетворювався на нормативно-правовий акт чи інше джерело права, залишаючись правовим звичаєм. Інакше кажучи, правовий звичай міг набути письмової та навіть документарної форми без переходу в інше джерело права. Документ, в якому письмово фіксується зміст правового звичаю компетентним суб'єктом, залишаючись при цьому звичаєм, має назву «узанс».

Метою статті є з'ясування поняття, змісту та призначення узансу як письмової форми фіксації правового звичаю, а також його ствердження у юридичній термінології України.

Виклад основних положень. У багатьох сучасних правових системах торгіві й інші звичаї можуть фіксуватися без втрати звичаєвого статусу. Це відбувається у формі узансів – документів, які видають авторитетні організації (у тому числі міжнародні). До прикладу, в Польщі таку роль виконують господарські палати. Згідно зі своїм статутом Крайова Господарська палата Республіки Польщі має право видавати висновки про наявні в державі торгові звичаї [1, с. 227]. Інколи ці документи затверджують державні органи – переважно суди (наприклад, Верховний суд Сербії) [2]. На міжнародному рівні найбільш відомим узансом є Інкотермс [3, с. 691]. Торгово-промислова палата України відповідно до закону має право засвідчувати торгові та портові звичаї. Тому засвідчений Торгово-промисловою

палатою України звід звичаїв певного порту, складений його адміністрацією, також можна вважати узансом. Про це йтиметься докладніше згодом.

Узанс як юридичне явище є широко відомим світовій історії права. Перш ніж кодифікувати звичай у законодавчий текст, їх треба було зафіксувати на папері, тобто спочатку вони потрапляли в документальну форму без зміни первинного змісту. До їхньої трансформації в офіційно затверджений текст нормативно-правового акта вони перебували в письмовому вигляді. Однак для набуття статусу саме узансу записаний звичай повинен був бути засвідчений компетентним органом чи уповноваженою недержавною організацією. Лише після цього він ставав самостійним правовим явищем – не усним звичаєм, але й не актом законодавства.

У багатьох державах світу записи правових звичаїв мали офіційний характер. Так, у Франції в 1497 р. було ухвалено рішення про створення окремих комісій для запису правових звичаїв (кутюмів) кожної провінції. За результатом їхньої роботи формувалися збірники звичаєвого права, які підлягали реєстрації у парламенті. Цей складний процес тривав до кінця XVI ст. [4, с. 124–125]. На місцевому рівні питання про чинність певної звичаєво-правової норми місцевим суддям доводилося часто з'ясовувати шляхом опитування населення. Кутюм (правовий звичай) вважався таким, що діє на певній території у випадку, якщо всі особи, які прибули у суд, визнали його існування протягом останніх 40 років. Коли ж хоча б одна особа протягом відповідного опитування обґрунтовано пояснила, що кутюм не мав чинності, його дія судом не визнавалася. Найбільш відомими записами звичаєвого права стали збірники кутюмів Бовезі, Орверні, Мена, Парижа, Бургундії, Бретані, Шампані, Нормандії, Орлеана тощо [5, с. 109].

Попри відомість і поширеність узансу, окреслення його саме такою назвою в юридичній термінології можна визнати дещо неуніфікованим. Зокрема, в юридичних словниках різних мов світу вкрай рідко можна знайти саме цей термін із вказаним значенням. Наприклад, у відомому Словнику Блека присутній термін узанс англійською (*usance*), але з іншим значенням – визначений звичаєм або діловою практикою строк, впродовж якого рахунок підлягає оплаті, якщо в державі, де виставлено рахунок, і у державі, в якій він підлягає оплаті, цей строк відрізняється [6, р. 1381].

Добре розробленим поняття узансу можна назвати в контексті південнослов'янської юриспруденції. Зокрема, в ній наголошується на тому, що творці узансу (вповноважена для цього організація) має не тільки зібрати торгові звичаї та записати їх, але й належно оприлюднити. Пояснення південнослов'янського феномену розробки узансів криється в історичних передумовах. Після створення Федеративної Республіки Югославії у 1945 р. чинність торгового законодавства колишнього Королівства Югославії було скасовано. Натомість створення нового законодавства у соціалістичній манері відбувалося повільно. Й. Броз Тіто мав у той час напружені відносини з Й. Сталіном, оскільки він не бажав копіювати політичний режим та правову систему Радянського Союзу, а його держава зазнала економічної блокади.

Вивільнений від чинності законів простір суспільних відносин швидко заповнили звичаї, частина яких мали правове значення. З метою встановлення контролю над цим стихійним процесом влада тогочасної Югославії почала записувати торгові звичаї на папері та фіксувати у відповідних документах, що отримали назву узансів. Згодом згадані документи були кодифіковані в югославському законі про зобов'язальні відносини 1978 р. Своєю чергою цей закон врегулював статус узансів у правовій системі Югославії, дозволивши їхнє застосування за умови, що записані в них звичаї не суперечили імперативним положенням законів і не були виключені з конкретних правовідносин через волевиявлення сторін договору [2].

Найбільш відомим узансом тогочасної Югославії були Загальні узанси про торгівлю товарами (*Opšte uzanse za promet robom*) 1954 р. Цей документ було опубліковано Державним арбітражним трибуналом – попередником Вищого економічного суду Югославії. Хоча згаданий узанс було представлено як письмовий впорядкований запис чинних торгових звичаїв, дослідники відзначають те, що, крім них, він насправді містив також інші норми, у тому числі запозичені з німецького та швейцарського права. Загальні узанси про торгівлю товарами вважалися загальним узансом, зміст якого доповнювали спеціальні узанси 60–70-х рр. XX ст. – звичаї конкретних галузей торгівлі, записані й опубліковані федеральними торгово-промисловими палатами та затверджені Вищим економічним судом Югославії [7].

Югославський закон про зобов'язальні відносини 1978 р. згадував про узанси у двох статтях – 21 і 1107. Зокрема, ч. 1 ст. 21 під назвою «Застосування добрих ділових звичаїв» вимагала від учасників зобов'язальних правовідносин дотримання таких звичаїв. Крім цього, ч. 2 згаданої статті також наполягала на дотриманні ними узансів, якщо вони про це домовилися, чи обставини відповідного правовідношення вказували на намір сторін керуватися узансами. Ст. 1107 під назвою «Застосування звичаю» встановлювала обмеження на використання узансів у зобов'язальних правовідносинах. Зокрема, її ч. 1 скасовувала наявну в Югославії до того часу презумпцію, що сторони згодні на застосування узансів у їхніх відносинах, якщо інше не було передбачено в укладеному між ними договорі. Ч. 2 ст. 1107 постановляла, що Загальні узанси про торгівлю товарами 1954 р. не могли бути застосовані до відносин, які були врегульовані законом 1978 р. У ч. 3 стверджувалося, що в разі суперечності між узансом і диспозитивним положенням згаданого закону треба було застосовувати диспозитивне положення закону, якщо про інше сторони конкретного правовідношення не домовилися між собою [8].

Хоча сучасна сербська юриспруденція передбачає, що для чинності узансу потрібна згода сторін правовідношення, ця згода може виражатися не тільки безпосередньою вказівкою в договорі, укладеному між ними. Крім цього, вважається, що в разі видання узансу певною організацією це автоматично зобов'язує всіх її учасників його дотримуватися. Якщо суб'єкт бажає звільнити себе від чинності норм узансу, йому треба прямо про це заявити ще до виникнення спірної ситуації. Чинність узансу також може поширитися на суб'єктів, які не є членами організації, що його видала, проте мають з нею стабільну співпрацю. В такому разі звичаєві норми узансу поширюють чинність на відносини між таким суб'єктом і відповідною організацією навіть без його згоди. Сербська юриспруденція продовжує югославську традицію розрізнення загальних і спеціальних узансів. У разі суперечності між ними застосовується спеціальний узанс. Крім торгових звичаїв, у Сербії є офіційні записи (узанси) будівельних, портових та деяких інших звичаїв [2]. Узанси продовжують бути важливим регулятором торгових відносин також у Хорватії, Боснії та Герцовині й інших незалежних республіках колишньої Югославії.

Станом на початок ХХ ст. в Європі активно поширювалися типові договори як результат певної договірної практики, затверджені органами публічної влади. Так, перед Першою світовою війною на лондонському ринку існувало 56 типових договорів для обороту зерном і 36 – для обороту олійними культурами. До Першої світової війни кожен ринок і кожне місто, в якому практикувалася активна торгівля, мали власні звичаї, що регулювали значення конкретних термінів і формул, які застосовувалися в договорах купівлі-продажу. Після Першої світової війни розпочалася кодифікація міжнародних торгових звичаїв, якою займалася насамперед Міжнародна Торгова Палата в Парижі. У 1936 р. вона вперше уніфікувала значення окремих комерційних термінів (CIF, FOB та ін.) [9, s. 9–10]. Це дало початок Інкотермс як видатному явищу правової культури – писаному зводу міжнародних торгових звичаїв (найвідомішому узансу).

За цим взірцем окремі держави тогочасної Європи розпочали письмову фіксацію внутрішніх торгових звичаїв. Цей процес мав велике значення, зокрема у Республіці Польщі, адже в міжвоєнний період її правова система не була уніфікованою, зберігаючи чинність елементів німецького, австрійського, російського та французького права.

У 1938 р. Рада Спілки зерново-товарних бірж Польщі склала документ «Торгові умови (загальнопольські біржові звичаї)», в якому записала чинні на тогочасних зерново-товарних біржах торгові звичаї. Він становив уніфікований звід, проте звичаї були записані в ньому з автентичним змістом, а тому цей документ був узансом. Згодом згаданий документ впродовж жовтня–листопада 1938 р. був затверджений радами зерново-товарних бірж у Бидгощі, Варшаві, Вільнюсі, Катовіце, Кракові, Львові, Любліні та Познані [10, s. 3–4]. З 1 січня 1939 р. звід «Торгові умови (загальнопольські біржові звичаї)» набув офіційної чинності на всіх зерново-товарних біржах Польщі [9, s. 10].

Письмове впорядкування торгових звичаїв у міжвоєнній Республіці Польщі відбувалося не лише на загальнодержавному рівні, але й на місцевому. Зокрема, кілька таких збірників було підготовлено у Львові. У 1927 р. К. Травінські опублікував збірник рішень і висновків Львівської торгово-промислової палати за період 1920–1926 рр. щодо звичаїв, які стосувалися різних галузей торгівлі [11]. У 1939 р. Львівська торгово-промислова палата систематизувала й опублікувала збірку своїх рішень і висновків про торгові звичаї за період 1928–1938 рр. [12].

У соціалістичну добу історії польського права торгово-промислові палати були ліквідовані та почали відновлення під назвою господарських палат аж після 1989 р. Тому разом з відсутністю цих палат занепала також і практика складання письмових записів звичаєвих норм (узансів). Вона відновилася у 90-х рр. XX ст. і тривають дотепер, про що зазначалося вище.

В українській історії права також відомі офіційні записи правових звичаїв без втрати звичаєвого статусу [13]. Щодо того, чи можна вважати їх узансами, є сумніви, проте можна навести як аргументи «про», так і аргументи «контра». Натомість у сучасній правовій системі України узанси все ж таки присутні. На це вказує, зокрема, ч. 1 ст. 7 Цивільного кодексу України, згідно з якою «звичай може бути зафіксований у відповідному документі» [14]. Як видається, це положення чинного законодавства є прямою вказівкою на узанс, адже він і є звичаєм (збором звичаїв), зафіксованим у документі без втрати звичаєвого статусу.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» до завдань торгово-промислових палат віднесено в т. ч. сприяння поширенню знань про звичаї торгівлі в Україні та зарубіжних державах, а також сприяння розвитку торгових та інших чесних звичаїв у підприємницькій діяльності. Торгово-промислова палата України, згідно з ч. 3 ст. 14 цього ж Закону, уповноважена засвідчувати торговельні та портові звичаї, прийняті в Україні, за зверненням суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб [15]. Засвідчені Торгово-промисловою палатою України звичаї за правовою природою є узансами – документами, в яких записані діючі звичаєві норми.

Як приклад такого документа можна навести Звід звичаїв морського порту «Південний» (м. Південне, Одеська обл.) 2015 р. Його було укладено на підставі наказу Голови Державного підприємства «Адміністрація морських портів України» та засвідчено Торгово-промисловою палатою України. Звід звичаїв морського порту «Південний» визначив такі умови його застосування: 1) за наявності в договорі морського перевезення умов щодо застосування звичаїв цього морського порту; 2) за відсутності в договорі морського перевезення відповідних правил з питань, які регулюються зводом звичаїв морського порту «Південний»; 3) за наявності в договорі морського перевезення умов, що суперечать звичаям згаданого морського порту.

Звід встановив правила надання послуг, обслуговування суден і пасажирів, що склалися і тривалий час застосовуються на практиці у цьому морському порту. Звід звичаїв морського порту «Південний» містить правила щодо: 1) режиму роботи морського порту; 2) планування роботи в морському порту; 3) порядку роботи в морському порту під час льодової кампанії; 4) приймання суден під обробку в морському порту; 5) порядку розрахунку стояночного і сталійного часу судна в морському порту, демередж та диспач; 6) надання послуг у морському порту та їх перелік; 7) здійснення господарських операцій у морському порту; 8) інформаційної взаємодії з використанням інформаційної системи портового співтовариства; 9) організаційного забезпечення господарської діяльності в морському порту; 10) інші правила здійснення господарських операцій у межах морського порту «Південний» [16].

У 2013 р. Робоча група з питань інтелектуальної власності в рамках діяльності Комісії з питань захисту від недобросовісної конкуренції при Торгово-промисловій палаті України розробила проєкт документа «Звід звичаїв чесної ділової практики у сфері інтелектуальної власності». Він складався з чотирьох розділів і мав на меті такі завдання: формування цивілізованих відносин у сфері інтелектуальної власності, а також сприяння охороні і добросовісному використанню прав інтелектуальної власності в Україні; встановлення (або закріплення) ознак набуття та використання прав інтелектуальної власності з добросовісними намірами; встановлення (або закріплення) ознак набуття та використання прав інтелектуальної власності з недобросовісними намірами і переліку дій, що кваліфікуються як набуття та (або) використання прав інтелектуальної власності з недобросовісними намірами; використання державними органами у вирішенні питань, що стосуються виникнення, зміни або припинення правовідносин у сфері інтелектуальної власності та захисту від недобросовісної конкуренції [17].

Вказаний проєкт не був узансом у класичному розумінні з кількох причин. По-перше, він був проєктом документа, тобто проєктом узансу, який є саме документом, а не нотатками чи конспектом. По-друге, він не був засвідчений Торгово-промисловою палатою України, а особливістю узансу є те, що він засвідчується чи затверджується компетентною організацією. По-третє, у цьому документі переважали норми чинного законодавства, а не звичаї. Узанс не виключає того, що в ньому дублюються норми нормативно-правових актів, але переважають саме звичаєві норми, і в цьому його суть.

Правовий звичай є важливим регулятором відносин торговельного мореплавства. Зокрема, в Кодексі торговельного мореплавства України про звичай ідеться у таких положеннях: 1) відповідно до ст. 71 капітан судна має право застосувати звичай віддання тіла померлого морю за умови, що тіло не може бути збережене внаслідок тривалого перебування судна у відкритому морі; 2) за ст. 78 начальник морського порту має право видавати звід звичаїв порту, які поширюють юридичну дію на відповідний порт; 3) ст. 117 зобов'язує морського агента дотримуватися звичайної практики морського агентування; 4) ст. 118 дозволяє застосовувати звичайні повноваження морського агента; 5) ст. 146 визнає чинні звичаї перевезення вантажів; 6) ст. 293 передбачає можливість застосування міжнародних звичаїв торговельного мореплавства в разі прогалин законодавства щодо відносин загальної аварії; 7) ст. 295 не визнає загальною аварією та не допускає відшкодування вартості вантажу, який перевозили на судні без дотримання правил і звичаїв торговельного мореплавства [18, с. 204].

Українські порти мають свої зводи звичаїв, що зумовлено як географічним розміщенням порту, так і особливостями операцій, здійснюваних портом. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону «Про морські порти України» звід звичаїв морського порту встановлює правила надання послуг у морському порту, обслуговування суден і пасажирів, що склалися і тривалий час застосовуються на практиці у цьому морському порту. Звід звичаїв морського порту містить правила щодо: порядку вручення повідомлення про готовність судна до здійснення операцій з вантажем; порядку розрахунку сталійного часу, якщо він не встановлений угодою сторін; переліку послуг, що надаються в морському порту; інші правила здійснення господарських операцій у межах морського порту [19]. Як правило, звід звичаїв регламентує також такі питання: виробничий режим роботи портів; порядок і умови заходу в порт, завантаження, розвантаження і обслуговування суден, що перебувають у порті; порядок і умови прийому, зберігання, ввезення у порт і відправлення з порту вантажів; порядок і умови обслуговування пасажирів; відносини порту з клієнтами [20, с. 61].

У ч. 2 ст. 9 Закону «Про морські порти України» передбачено, що звід звичаїв морського порту застосовується: за наявності в договорі морського перевезення умов щодо застосування звичаїв морського порту; за відсутності в договорі морського перевезення відповідних правил з питань, які регулюються звичаями морського порту; за наявності в договорі морського перевезення умов, що суперечать звичаям морського порту. Звід звичаїв морського порту видається адміністрацією морських портів України щодо кожного морського порту, завіряється Торгово-промисловою палатою України і оприлюднюється на офіційному вебсайті адміністрації морських портів України [19]. До прикладу, Звід звичаїв Одеського морського торгового порту, затверджений наказом начальника Одеського морського торгового порту № 238 від 16 квітня 2008 р., містить правила, що склалися та застосовуються в порту, зумовлені технологією вантажо-розвантажувальних робіт під час обслуговування суден, вантажів і пасажирів [21, с. 15].

Окремі дослідники вважають звід звичаїв порту нормативно-правовим актом з оригінальною назвою, а не документарною формою фіксації правового звичаю [22, с. 136]. Для цього у них є деякі причини: цей документ дуже нагадує локальний нормативно-правовий акт (формою, структурою тощо), його розробка відбувається на підставі наказу начальника порту, а засвідчення здійснює торгово-промислова палата. Однак він усе ж таки не є нормативно-правовим актом, оскільки: усі його положення повинні мати звичаєвий характер (усталитися в практиці порту); начальник порту не встановлює відповідні норми, а лише організовує та забезпечує їх систематизований запис; своїм засвідченням торгово-промислова палата підтверджує існування відповідних звичаїв, а не надає їм юридичної сили; звід звичаїв порту адресовано не стільки його постійним працівникам (їм ці звичаї відомі з практики), а зовнішнім суб'єктам для кращої взаємодії з портом та органам правозастосування, що використовують звід у вирішенні спорів.

О. Драпайло, характеризуючи звід звичаїв порту як нормативно-правовий акт, аргументує цю думку тим, що такі зводи містять не тільки звичаєві норми, але й інші (у том числі такі, що дублюють положення чинного законодавства) [23, с. 516]. Слід погодитись, що наведені випадки трапляються ледь не в кожному зводі звичаїв українського порту, проте визнання зводу звичаїв порту нормативно-правовим актом було б передчасним. По-перше, дублювання норм законодавства у зводі звичаїв не впливає на його природу, а носить технічний характер, оскільки на практиці звичаєві норми не застосовуються ізольовано, а у комплексі з чинними нормами законодавства. Отже, виклад змісту звичаю

у відриві від положень законодавства, поруч з якими він застосовується, створив би ризик неясності та нецільності тексту зводу.

По-друге, ст. 7 ЦК України наголосила на тому, що звичаї, які суперечать законодавству, не застосовуються у цивільних правовідносинах. Тому вказівка на те, що звід звичаїв відповідає законодавству чи прийнятий на його підставі не свідчить про те, що він є нормативно-правовим актом. По-третє, наявність у тексті зводу положень, яких не було в практиці порту на момент укладення зводу, є порушенням і перевищенням влади його укладачів. Навіть коли начальник порту включив у текст зводу положення, які були його власними рішеннями, а не звичаями, це не привід визнання зводу нормативно-правовим актом як таким. Інакше кажучи, *не може мати назву «звід звичаїв» те, що ним насправді не є, не містить звичаїв або містить що-небудь замість них* [24, с. 238].

Вартим уваги є те, що складання зводів портових звичаїв не є «ноу-хау» правової системи України, а загальноприйнятою світовою практикою [25, s. 175]. Тому фактичне перетворення цих документів на локальні нормативно-правові акти із залишенням поточної назви, в яких відображена воля адміністрації порту, а не реально діючі звичаї, було б лише українською адаптацією. Причому адаптацією цілковито невдалою, адже для таких волевиявлень керівництва можна скористатися зовсім іншими формами – наказом або розпорядженням начальника порту. Натомість завдання зводу звичаїв полягає у тому, щоб довести до відома інших суб'єктів зміст звичаєво-правових норм, які склалися в практиці конкретного суспільного середовища (в даному випадку – порту) [24, с. 239].

Висновки. Таким чином, узанс є документом, в якому компетентні суб'єкти записують і засвідчують чинні звичаєві норми. Узанс не має на меті формування нових норм, а фіксує зміст тих звичаїв, які вже існують у суспільстві. Створення узансів є дієвим засобом утвердження правового звичаю як джерела права у сучасних умовах, оскільки дає змогу підтвердити факт його існування, довести зміст звичаєвих норм до широкого кола осіб та зменшити відмінності інтерпретацій. Завдяки узансам суспільство може покращити свої можливості правотворення та впровадження його результатів у юридичну практику. З одного боку, такий спосіб визначення змісту правового звичаю має давнє походження, а з іншого – становить цілком сучасний юридичний інструмент, придатний для правового регулювання та правозастосування.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Lic J. Zwyczaje i prawo zwyczajowe. *System prawa handlowego* / pod. red. Stanisława Włodyki. T. 1. Prawo handlowe – część ogólna. Warszawa : Wydawnictwo CH Beck, 2009. S. 146–273.
2. Uzanse. URL: <https://sr.wikipedia.org/wiki/Uzanse>.
3. Салатко А.Л. Інкотермс. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. Том 2: Д–Й. Київ : Укр. енцикл., 1999. С. 691.
4. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) / за ред. Тишика Б.Й. Львів : Світ, 2006. 696 с.
5. Бедрій М. Французьке звичаєве право: деякі історико-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 108–114.
6. Black H.C. Black's Law Dictionary: fifth edition. St. Paul (Minnesota): West Publishing Co, 1979. 1511 p.
7. Tot I. Codifying the Non-Existent: How Yugoslav 'Uzance' Persist as Legal Survivals in Croatian Commercial Law. URL: <https://www.croris.hr/crosbi/publikacija/prilog-skup/880717>.
8. Закон о облигационим односима ФРЈ 1978. URL: https://www.dobrovoljno.rfzo.rs/download/Zakon_ObligacioniOdnosi.pdf.
9. Koźmiński L. Zwyczaje handlowe. Kupno-sprzedaż. Warszawa: Trzaska, Evert i Michalski, 1948. 172 s.
10. Warunki hadlowe [Zwyczaje giełdowe ogólnopolskie]. Bydgoszcz : Nakładem Związku giełd zbożowo-towarowych w Polsce, 1938. 79 s.
11. Trawiński K. Zwyczaje handlowe (opracowane i branżami zestawione wedle orzeczeń Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie z lat 1920 do 1926). Lwów : Ateneum, 1927. 46 s.
12. Zwyczaje handlowe. Zbiór orzeczeń o zwyczajach handlowych wydanych przez Izbę przemysłowo-handlową we Lwowie w latach od 1928 do 1938. Lwów : Prasa Nowa, 1939. 167 s.
13. Камінський В. Спроба кодифікації звичаєвого права на Україні. *Праці комісії для виучування звичаєвого права України*. Вип. 1. Київ : УАН, 1925. С. 32–53.
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n56>.
15. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

16. Звід звичаїв морського порту «Південний». URL: <https://www.uspa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/pivdenny-zvit-zvychai.pdf>.
17. Звід звичаїв чесної ділової практики у сфері інтелектуальної власності : Проект. URL: http://old.ucci.org.ua/download/news/zvid_zvyuch.pdf.
18. Озель В. Звичай у системі права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 201–205.
19. Про морські порти України : Закон України від 17.05.2012 № 4709-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text>.
20. Потапова О.В. Звичай як джерело регулювання діяльності торгівельних морських портів. *Правове регулювання економіки*. 2009. № 9. С. 60–68.
21. Джуринський О. Звичай ділового обороту як джерело господарського права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 1. С. 14–17.
22. Степанов С.В. Звід звичаїв морських торговельних портів в системі нормативно-правових актів. *Морське право: актуальні питання теорії та практики*. 2013. Вип. 7. С. 130–138.
23. Драпайло Ю.З. Правова природа звичаїв морського порту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 514–519.
24. Бедрій М.М. Звід звичаїв порту: до питання про форму фіксації правового звичаю в Україні. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права* : тези доп. та повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 3–4 жовтня 2019 р.) / за заг. ред. І.Д. Шутака. Харків : Право, 2019. С. 237–240.
25. Koziński M.H. Kontrowersje dotyczące zwyczajów portowych w praktyce polskiej. *Gdańskie Studia Prawnicze*. 2014. T. XXXII. S. 169–183.

REFERENCES

1. Lic J. (2009). Zwyczaje i prawo zwyczajowe [Custom and customary law]. *System prawa handlowego* / S. Włodyka (ed.). T. 1. *Prawo handlowe – część ogólna*. Warszawa: Wydawnictwo CH Beck. 146–273.
2. Uzanse [Uzances]. 2011. Retrieved from: <https://sr.wikipedia.org/wiki/Uzanse>.
3. Salatto A.L. (1999). Inkotermis [Incoterms]. *Jurydychna entsyklopediya*: in 6 vol. / Editorial board: Yu.S. Shemshuchenko (head) ta in. Vol 2. Kyiv: Ukr. entsykl. 691.
4. Tyshchik, B.Y. (ed.) (2006). Istoriya derzhavy i prava zarubizhnykh krayin (Seredni viky ta ranni novyi chas) [History of the state and law of foreign countries (middle ages and early modern period)]. Lviv: Svit.
5. Bedrii M. (2014). Frantsuz'ke zvychayeve pravo: deyakі istoriko-pravovi aspekty [French customary law: several historical-legal aspects]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, 72. 108–114.
6. Black H.C. (1979). Black's Law Dictionary: fifth edition. St. Paul (Minnesota): West Publishing Co.
7. Tot I. (2025). Codifying the Non-Existent: How Yugoslav 'Uzance' Persist as Legal Survivals in Croatian Commercial Law. Retrieved from: <https://www.croris.hr/crosbi/publikacija/prilog-skup/880717>.
8. Zakon o obligatsionim odnosima FRNJ [Law on Obligations of the Federal People's Republic of Yugoslavia]. 1978. Retrieved from: https://www.dobrovoljno.rfzo.rs/download/Zakon_ObligacioniOdnosi.pdf.
9. Koźmiński L. (1948). Zwyczaje handlowe. Kupno-sprzedaż [Commercial customs. Sale and purchase]. Warszawa: Trzaska, Evert i Michalski.
10. Warunki hadlowe. Zwyczaje giełdowe ogólnopolskie [Commercial terms. General Polish exchange customs and practices]. 1938. Bydgoszcz: Nakładem Związku giełd zbożowo-towarowych w Polsce.
11. Trawiński K. (1927). Zwyczaje handlowe (opracowane i branżami zestawione wedle orzeczeń Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie z lat 1920 do 1926) [Commercial customs (compiled and arranged by branches according to the decisions of the Chamber of commerce and industry in Lviv from 1920 to 1926)]. Lviv: Ateneum.
12. Zwyczaje handlowe. Zbiór orzeczeń o zwyczajach handlowych wydanych przez Izbę przemysłowo-handlową we Lwowie w latach od 1928 do 1938 [Commercial customs. A collection of decisions on commercial customs issued by the Chamber of industry and commerce in Lviv between 1928 and 1938]. 1939. Lviv: Prasa Nowa.
13. Kaminskyi V. (1925). Spróba kodyfikatsiyi zvychayevoho prava na Ukrayini [An attempt at the codification of customary law in Ukraine]. *Pratsi komisiyi dlia vyuchuvannia zvychayevoho prava Ukrayiny*, 1. Kyiv: UAN. 32–53.
14. Tsyvilnyi kodeks Ukrayiny [The Civil Code of Ukraine]. 2003. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n56>.
15. Zakon Ukrayiny pro torhovo-promyslovi palaty v Ukrayini [The Law of Ukraine on chambers of commerce and industry in Ukraine]. 1997. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
16. Zvid zvychayiv mors'koho portu "Pivdennyi" [The compilation of customs of the pivdennyi seaport]. 2015. Retrieved from: <https://www.uspa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/pivdenny-zvit-zvychai.pdf>.
17. Zvid zvychayiv chesnoyi dilovoyi praktyky u sferi intelektual'noyi vlasnosti: Proekt [Compilation of fair business practice customs in the field of intellectual property: Draft]. 2013. Retrieved from: http://old.ucci.org.ua/download/news/zvid_zvyuch.pdf.
18. Ozel V. (2016). Zvychay u systemi prava Ukrayiny [Custom in the system of Ukraine's law]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo*, 6. 201–205.
19. Zakon Ukrayiny pro morski porty Ukrayiny [The Law of Ukraine on seaports of Ukraine]. 2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text>.

20. Potapova O.V. (2009). Zvy chay yak dzherelo rehuliuvannia diyal'nosti torhivel'nykh mors'kykh portiv [Custom as a source of the regulation of commercial seaports activities]. *Pravove rehuliuvannia ekonomiky*, 9. 60–68.
21. Dzhuryynskyi O. (2015). Zvy chyi dilovoho oborotu yak dzherelo hospodars'koho prava Ukrayiny [Customs of business practice as a source of Ukrainian commercial law]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo*, 1. 14–17.
22. Stepanov S.V. (2013). Zvid zvy chayiv mors'kykh torhovel'nykh portiv v systemi normatyvno-pravovykh aktiv [The compilation of seaports customs in the system of normative legal acts]. *Mors'ke pravo: aktual'ni pytannia teorii i ta praktyky*, 7. 130–138.
23. Drapaylo Yu.Z. (2012). Pravova pryroda zvodu zvy chayiv mors'koho portu [The legal nature of the compilation of seaport customs]. *Akual'ni problemy derzhavy i prava*, 66. 514–519.
24. Bedrii M.M. (2019). Zvid zvy chayiv portu: do pytannia pro formu fiksatsiyi pravovoho zvy chayu v Ukrayini [The compilation of port customs: on the issue of the form of fixation legal custom in Ukraine]. *Problemy normotvorennia, realizatsiyi ta tlumachennia norm prava u svitli zahal'novyznanooho pryntsypu verkhovenstva prava: tezy dop. ta povidoml. uchasn. IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Ivano-Frankivsk, 3–4 zhovtnia 2019)*. Kharkiv: Pravo. 237–240.
25. Koziński M.H. (2014). Kontrowersje dotyczące zwyczajów portowych w praktyce polskiej [Controversies concerning port customs in Polish practice]. *Gdańskie Studia Prawnicze*, Vol. XXXII. 169–183.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026